

BALLA KÁLMÁN*

Benn is vagyok, kinn is vagyok...

Czáboczký Szabolcs: *Kék a sátram, recece... Fejezetek a csehszlovákiai magyar ifjúsági klubmozgalom történetéből (1948–1992)*. Pozsony: Phoenix Polgári Társulás – Phoenix Library, 2021. 240 oldal

1

Az 1989–90-es rendszerváltás előtti állampárti Csehszlovákia magyar kisebbségtörténetének legjelentősebb saját kezdeményezésű, önszerveződő, az elfojtására tett kísérleteket sikeresen leküzdő, az 1989 utáni demokratikus kisebbségi közélet előzményének és előkészítőjének tekinthető társadalmi folyamata volt az ifjúsági és művelődési klubhálózat és mozgalom. Ennek vagy ehhez hasonló minősítésnek, értékelésnek a megfogalmazásától megfontoltan óvakodik ugyan a szerző, ám monografikus tanulmánygyűjteményének olvasásából ez egyértelműen leszűrhető. A kötet tárgya, még inkább olvasása a benne foglalt történetek értelmezési keretén és jelentőségén való tünődésre, és azokat érintő – előrebocsátandó – észrevételekre sarkallja a recenzenst.

A mai magyar történetírás egyik – rendszer- és rendszerváltás-függetlennek mutakozó – alapelve, hogy Magyarország története a mindenkori államterületet figyelembe véve tárgyalandó – tehát 1920-ig a történelmi magyar állam, utána pedig a trianoni határok keretei között. Más szóval, szemléletének alapja nem a magyar nemzet története. Ez a koncepció a nemzetfelfogást tekintve kiáltó öncsonkítás, leginkább a 20. század vonatkozásában, és egyébként a honfoglalást megelőző vagy a hódoltság korszak történetére nézve sem konzisztens.

Nemzet és állam története Trianon következtében (ideértve a belőle és rá következő menekült- és emigrációs hullámokat is) élesen különvált, és ezt az 1948-ban hatalomra jutó rendszer és annak történet- és irodalomszemlélete magáévá tette, mi több, túlteljesítette olyan módon, hogy a nemzetet, annak történetét és kultúráját újból azonosította az állammal – ezúttal már az 1920, illetve 1947 utánival. Így a nemzet államhatárokon kívül rekedt, nemzeti kisebbséggé lett részeinek

* A szerző nyugalmazott kommunikációs szakértő, korábban kiadói és lapszerkesztő. E-mail: kalmanb68@gmail.com

a története nem is tárgya az új rendszer legnagyobb (végül csonkán maradt) történetírói vállalkozása, a *Magyarország története 1918–1945 közötti bő negyedszázadot feldolgozó kötetének* (Budapest, 1976.), amint vélhetően az 1945-tel induló záró, el sosem készült kötetnek sem lett volna az. (Mintha Trianonnal a magyarság egyharmada történetestül eltűnt volna... És semmiképp sem az utódállamokban, hiszen azok történetírása sem tud róla...) A rendszerváltás utáni korszak egyik vezető történetírója, Romsics Ignác korszak-monográfiájában (*Magyarország története a XX. században*. Budapest, 1999.) a trianoni határon kívül rekesztett magyar kisebbségek (nemzetrészek) a szomszédos országokkal fenntartott kapcsolatok, tehát a külpolitika keretében kerülnek szóba, a Horthy- és a Kádár-korszak tekintetében egyaránt. Még ennyi figyelmet sem szánt rájuk Balogh S. – Gergely J. – Izsák L. – Jakab S. – Pritz P. – Romsics I. történeti összefoglalása (*Magyarország a XX. században*. Budapest, 1985.) és a hasonló címmel megjelent 5 kötetes történeti-művelődéstörténeti enciklopédia (főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 1996.). A történeti kézikönyvek, monográfiák tehát konstataáltak a Trianon következményeként elszenvedett népességi, területi, gazdasági és egyéb veszteségeket, majd a továbbiakban a történetírás – megdöbbentő, jóllehet a pártállami évtizedek vonatkozásában várható módon – önmagán is végrehajtotta a Párizsban megerősített békediktátum rendelkezéseit. A magyarság egyharmada az általa lakott terület nélkül többé már nem volt érdeklődése tárgya. Mintha a magyar társadalom harmadának 1920 utáni élete, kultúrája és története – legsajátabb szellemi birtokunk és kincsünk elszakíthatatlan része – minden külön értesítés nélkül átutaltatott volna másvalaki asztalára. A szlovákiai magyarság azon túl történelmi múlt nélküli, jelen idejű – kivált magyarországi, de valójában szlovák és cseh – kapcsolatokkal sem bíró, Bem apó koporsójaként föld, víz és ég között lebegő jövőtlen reliktumként mindössze alkalmi vagy közvetett említésekben szerepelt, leszámítva a területi revízió néhány, leginkább háborús évének tárgyalását – benne a visszaszerzett, majd újból elveszített országrészek holokausztyával.

A kép, azaz a hiány teljessége végett kell említeni, hogy – természetesen? – Csehszlovákia, illetve Szlovákia történeti összefoglalásainak vonatkozó fejezetei sem tárgyalják a magyar nemzeti kisebbség köztörténetét.

Hasonló észrevételek tehetők az irodalom- és művelődéstörténet vonatkozásában is. Ám szerencsére – és fontos példaként – mindez nem érvényes a folklór, népzene, néptánc, népművészet, röviden a népi kultúra és társadalom, valamint a nyelvjárások kutatóira, gyűjtőire és dokumentálóira, akik mindig is, máig is az államhatároktól függetlenül értelmezett nemzeti kultúrában gondolkodtak, dolgoztak és látták a teljes képet. (Értelemszerűen nemcsak a Felvidék irányában.)

A magyar kisebbségek története tehát, akárcsak azok irodalmáé, a magyar történelem és irodalom tárgykörén kívülre került az 1948 utáni rendszerben. Ebben baljós egyetértés volt az egyazon lágerben őrzött két szomszédos ország között, jóllehet ellentétes motiváció nyomán. Csehszlovák részről változatlan és egyértelmű

maradt a leválasztás szándéka és célja, Magyarországon pedig közel félszázadra állandósult a „szomszéd népek érzékenységének” nevezett cenzurális és öncenzurális eszköz, ami több nemzedék életén keresztül tiltott, torzított és hamisított sajtóban, könyvkiadásban, oktatásban, kulturális és közéletben egyaránt.

A jelen kötet és a kisebbségtörténet-írást megalapozó társai – valamint a határon túli magyar nemzetrészekkel kapcsolatosan a rendszerváltás nyomán nyilvánosságra került, addig elhallgatott és betiltott írások és ismeretek – egyre inkább kétségtelenné teszik, hogy hiányzik, hiányos, illetve újraírandó e kisebbségek, valamint az emigráció 1920 utáni története, továbbá megírandó a magyar nemzet Trianon utáni, illetve 20. századi integratív, szinoptikus szemléletű története.

A mindkét állam kisebbséget elszigetelő, anyanemzetétől leválasztó, illetve abból kirekesztő sok évtizedes stratégiáját tükröző csonkítások és öncsonkítások eredménye és eredője egyaránt a csehszlovákiai (és nem kevésbé a többi) magyar kisebbség magára hagyása és önmagára utaltsága, minden hatalom nélküli teljes kiszolgáltatottsága lett.

Ezzel leírtuk a Trianon utáni kisebbségi évszázadot.

A konklúziók, tanulságok feltárása, a potenciális értékkeremtés a kisebbségi történelem elmondásának hiánya miatt is elmaradt. Ezen a helyzeten, akárcsak több egyéb téren is, maga a kisebbség volt képes változtatni. Az úttörő és a sok évtizedes hallgatások, tagadások és hazugságok falát áttörő alapl művek szerzői – Janics Kálmán, Vadkerty Katalin, Gyönyör József, Popély Gula, Tóth László – nyomában fellépő szlovákiai magyar történész nemzedék kiváló képviselői – Angyal Béla, Simon Attila, Popély Árpád, Gaucsík István, Bajcsi Ildikó és mások – több hiánypótló, alapozó tanulmányt publikáltak a kisebbségtörténet körében. Ezek sorát gyarapítja Czáboczy Szabolcs monografikus tanulmánygyűjteménye.

Valójában a kisebbségi magyarság saját kezdeményezésű és szervezésű ifjúsági és művelődési táborainak, táborozásainak első – így pályakezdő volta ellenére máris alapl műnek tekinthető – monografikus feldolgozását köszönhetjük az ifjú kassai történésznek, méghozzá a felvidéki magyarság kisebbségi történetének szűk félszázadát kitevő időszak: az 1948. februári, kommunista fordulatot követő négy állampárti évtized és a cseh-szlovák államközösség megszűnéséhez vezető maradék – egyben rendszerváltó – 3-4 év tekintetében.

A szerző öt fejezetben dolgozta fel az alapvetően két időszakból (diák- és ifjúsági, illetve művelődési klubmozgalom) álló, mintegy negyedfél évtizedet (1957–1991) átfogó történetet. Ezt egészíti ki az 1938 előtti előzmények, a legfontosabb hatások (Sarló, Fábry Zoltán), valamint a kisebbségi magyar ifjúság és diákság körében a rendszerváltás után, az egyesülési szabadság jegyében zajló újrászerveződés összefoglalása egy-egy fejezetben.

2

Pontos műfajmegjelölés a kötet alcímében megadott „fejezetek”. Nem ad teljes képet, katalógust, áttekintést a klubmozgalomról, s erre a szerző rá is mutat bevezetőjében (12.). A klubok többsége és azok tevékenysége csak említésben, alkalmmal szerepel. Másfelől viszont ugyanez az alcím (a főcím egy közismert magyar nóta dallamára énekelhető, táborozás alkalmával költött szöveget idéz 1966-ból) némileg leszűkítő a tartalomhoz képest, hiszen a nyolc történeti fejezetből (amelyeket szerzői elő- és utószó, valamint forrás-, irodalomjegyzék és névmutató egészít ki) valójában kettő (és félig egy harmadik, a kassai klubok története) tárgyalja a diák- és ifjúsági klubok és táborozások eseménytörténetének *első időszakát (1957–1972)*.

Ezeket megelőzi az első Csehszlovák Köztársaság magyar ifjúsági szerveződéseinek és mozgalmainak összefoglaló áttekintése, súlypontjában az egyértelműen ifjúsági értelmiségi csoportosulásnak tekintett Sarlóval. A Sarló rövid történetének jelentőségét a kötet tárgyára nézve nem pusztán előzmény volta adja, hanem eszméinek szembetűnő kettőssége, ti. a nemzeti és ideológiai (konkrétan baloldali) elkötelezettség szimultán jelenléte, illetőleg ennek hatása az egy-két nemzedékkel későbbi utódok gondolkodására és magatartására. Ezt a hatást külön fejezetben tárgyalja a szerző. Nem tér ki a Sarló és általában a felvidéki magyarság esetében a nemzeti (népi) és baloldali (kivált szociális) eszmék összekapcsolódásának többek által tárgyalt alapvető okára, miszerint a csehszlovák kommunista párt a Párizs környéki békerendszer, valamint a – Magyarországgal szemben ellenséges, az új határokon át fenntartott kapcsolatokra gyanakvással tekintő – prágai kormányok kitaró támadásával és szociális követelések hangoztatásával tett szert jelentős támogatásra a nemzetisége és nemzethúsege miatt szociális státusában és anyagi helyzetében egyaránt hátrányt szenvedő kisebbségi magyar társadalomban.

A kisebbségi magyarság diák-, ifjúsági és egyéb mozgalmainak, szervezeteinek és klubjainak valójában közös tartalmi jellemzője volt a nemzeti aspektus, azaz lehetőségek keresése és teremtése a magyar identitás, anyanyelv és kultúra megőrzésére és védelmére, valamint a rendszertagadó magatartás, vagyis az aktivitásukkal párhuzamosan erősödő ütközés és szembenállás az államhatalom szerveinek és intézményeinek a teljes körű ellenőrzést és irányítást célzó törekvéseivel.

Meglepő talán, de korántsem véletlen, hogy a Csehszlovákiában 1949 után újraéledő kisebbségi magyar ifjúsági szerveződéseket már gyökereiktől kezdve jellemezte a nemzeti és ideológiai, spontánul, ösztönösen rendszerellenes motiváció és irányultság együttes jelenléte, és voltaképpen nem szándékaikból, hanem helyzetükből adódóan. A nagy egyetemi városokban, cseh és szlovák nyelvi közegben tanuló magyar diákok, mintha külföldre vetődtek volna, tapogatózva keresték egymást, és miután találkoztak néhányan, hozzáfogtak olyan rendszeres találkozási hely megteremtéséhez, ahol ismerkedhetnek és anyanyelvükön beszélgethetnek.

Az első magyar diákklub, a prágai Ady Endre Diákkör úgy született meg 1957 őszén, hogy két mérnökjelölt „végigjárta a nagyobb prágai diákszállókat”, s a lakónévsorból titokban összeírta a magyar családnevűek szobaszámát (32.)... Ebben a regénybe (vagy még inkább *A közösségi háló* c. 2010-es filmbe) illő jelenetben már elválaszthatatlanul együtt van a nemzeti mozzanat – a hiányzó anyanyelvi közeg igénye és spontán keresése – és a cseppet sem tudatos ideológiai motívum: a fennálló rendszertől idegen, sőt tiltott saját kezdeményezés, a hivatalos szervezeti keretekbe nem illeszkedő, engedély nélküli szervezkedés. A két, egymásba olvadó alapvonást mozgósító, szinte kényszerítő erejűvé tette az a körülmény, hogy a csehszlovákiai magyarság újraelődését elindító lehetőségek megnyílása 1948–1956 között egybeesett az egész társadalomra kiterjedő totalitárius represszió legsúlyosabb időszakával, amelyet a magyarság esetében elsősorban az erőszakos kollektivizálás testesített meg.

A diák- és ifjúsági klubmozgalom „*dacolva az egyesülési szabadság és a civil élet 1950-es évekbeli felszámolásával [...] alternatív utat alakított ki a csehszlovákiai magyar fiatalok számára*” (12.) az első, mintegy másfél évtizedes időszakában. Ez biztosan igaz a történettel szinkronitásban értelmezve, ám ha az idézett állítás az egyesülési szabadság és a civil élet alternatív útjának kialakítását jelöli az 1957–1968 közötti Csehszlovákiában, akkor az ottani magyar diákok igényein jelentősen túlmutató dimenziók bontakoznak ki a mai olvasó előtt, amelyeket annak idején aligha észlelhettek a mozgolódó fiatalok vagy éppen a pártállam és az általa irányított magyar kulturális egyesület, a Csemadok hivatalnokai. Nevezetesen: annak nyomán, hogy a nagyvárosi magyar diákklubok listája – az 1957-ben létrehozott prágai, majd az 1964-es születésű pozsonyi és kassai klub példája nyomán – az ifjúsági klubok sorozatos alakulásával hálózattá bővült, majd tagjainak összekapcsolódásával és a magyarlakta régiókat végigjáró és megmozgató közös nyári táborozások megszervezésével 4-5 év alatt országos mozgalommá fejlődött, és olyan nemzeti jellegű, a pártállami rendszert pusztán létevel tagadó, alulról önszerveződő dinamikus társadalmi folyamat jött mozgásba, amely ebben a formában hagyománytalan és a maga nemében páratlan volt a kelet- és közép-európai szovjet típusú totalitarizmus időszakában a nemzeti kisebbségi közösségekben.

A szerző helyesen állapítja meg: a klubmozgalom „*nem egyedi jelenség*” (213.) volt az államszocialista rendszer országaiban. A kisebbségi magyar klubok életével rokon vonások – a nemzeti kultúra és történelem lebecsült vagy elhallgatott fejezeteinek megismerése, a hivatalos szervezetek kereteit kihasználó féllégális működés – a magyarországi egyetemi és ifjúsági klubok működését is jellemezték (igaz, eltérő mértékben), és e rokonságot a kisebbségi klubmozgalom teljes időszakában folyamatosan erősödő kapcsolatok még hangsúlyosabbá tették. A csehszlovákiai magyar klubmozgalmat mindazonáltal eredeti mozgalmatípusú teszik gyökerei: a kisebbségi, sőt diaszporikus helyzetben élők helyzetének és igényeinek önszerveződésre mozgósító ereje, valamint tartalma: a veszélyeztetett nemzeti identitás

védelve és az ebből fakadó spontán szembenállás a veszélyt képviselő állammal és rendszerrel. Ugyanakkor az 1957-ben a prágai internátusokban egymást kereső magyar diákok történetét felidézve nem lehet nem gondolni az 1956-os magyar október akkor még emléknél közeli, a fiatalok szülőföldjére is áthallatszó égzengésére.

További beszédes és tanulságos összefüggésekre is rávilágít a magyar diákklubok története. Arra például, hogy a magyar diákok diaszporikus környezetben (Prága, Brünn, Pozsony, Nyitra, Kassa), annak körülményei, szükségletei és kényszerei által kiváltott spontán, alulról induló kezdeményezései és szerveződésai a személyes kötődések, kapcsolatok révén (amelyeket a szerző konkrét esetek példáján mutat be és dokumentál) a tehetséges fiataljait kibocsátó felvidéki tömbmagyar-ságot, az abban élők is inspirálták és példaként ösztönözték, ami néhány éven belül ifjúsági klubok sorának megszületésében mutatkozott meg, főként a nagyobb magyarlakta településeken.

Látni való az is, hogy a 1960-as évekbeli fellendülés nemcsak leképezte a 1968-ban az állampárt vezetőségében átmenetileg uralomra jutó, majd ugyanonnan elfojtott reformista irányzat hullámhegyét és -völgyét, hanem késlekedés nélkül kihasználta a „prágai tavasz” során megnyíló lehetőségeket, és később, a „prágai őszt” követő pár éves visszaesés után, a visszarendeződés szűk mozgásterében is képes volt olyan új tevékenységi, mozgalmi kereteket és formákat létrehozni, amelyeknek szervező és mozgató egyéniségei egyre inkább tudatos, független szellemiségükkel a rendszerváltás előkészítői és tevékeny résztvevői, alakítói lettek a csehszlovákiai magyar közösségen belül, azt követően pedig a szabad kisebbségi politikai és közélet szereplői. Némileg bükkfanyelven fogalmazva: „*az ifjúsági és művelődési klubmozgalom fontos szocializációs keretként szolgált az 1989–1990 között létrejövő magyar politikai pártok létrehozói számára*”. Névsorukat (amely fontos történeti adalék) a jegyzetanyagban közli a szerző (204–205.).

A nemzetitől elválaszthatatlan, az alulról szerveződés révén eleve rendszertagadó tartalom jelképesen is azonnal megnyilvánult. A pozsonyi Petőfi-szobor megkoszorúzásával (1965), majd Németh László meghívásával¹ (1966) párhuzamosan, az első nyári diáktábor helyszínének kiválasztása kapcsán a pozsonyi József Attila Ifjúsági Klub (JAİK) és az egész klubmozgalom kezdetől legtudatosabb és következetesebb vezetője, Duray Miklós révén megfogalmazódott az egyik legfontosabb helyi, ám baloldali hagyomány elutasítása: „*Nem a Sarlót mint annak idején létrejött szervezetet, hanem a baloldali hagyományokra való kötődést utasítottuk el.*” (54.)

¹ A pozsonyi Petőfi-szobor eredetileg a Városi (ma Szlovák Nemzeti) Színházzal szemben állt, és nem a jelenlegi helyén, ahogyan a szerző jegyzetében szerepel (48.). Egy másik jegyzet (73.) vélekedésével ellentétben Németh László nem tévedett idézett levelében, ui. az első – inkább diáktábor jellegű – szárszói találkozót valóban 1942 nyarán (június 29. és július 6. között) rendezték meg.

A nemzeti és ideológiai (rendszeridegen) kettős arculat valójában természetes módon, gyökerében kapcsolódott össze. (A nemzetközpontú szellemiséget e helyen nem soroljuk az ideológiák közé, eltérően a politikai szférával, rendszerekkel kapcsolatos eszméktől.) A lényeg talán a csehszlovák állammal szembeni, több generáció tapasztalatából is táplálkozó ellenszenv, Körömendy-Ékes Lajos, a csehszlovák nemzetgyűlés egykori képviselője szavával élve: az „akarattunk ellenére” alapmagatartása, amelyet fokozott az állam részéről viszont tapasztalható belső ellenségekép, gyanakvás és az élet minden területén érvényesülő hátrányos pozíció, a nemzeti alapú diszkrimináció. A Sarló balra tolódása lényegét és forrását tekintve a hódító és nemzeti hegemoniát gyakorló csehszlovák állammal nemzeti alapon szembenálló rendszerellenesség volt, mint ahogyan rendszerellenesség volt a lényege annak is, ahogyan Duray és követői a csehszlovák pártállamot utasították el az azt reprezentáló és jelképező hegemon baloldali ideológiában.

Csak látszólag ellentmondás, hogy ugyanaz a csehszlovák pártállam (masaryki elődjéhez hasonlóan) szintén elutasította a baloldali vonzalmú, majd kommunista orientációjú Sarlót, noha ennek egykori tagjai kitaró jóhiszeműséggel hirdették a Kárpát-medence és Közép-Európa népeinek megértését, összefogását, és keresték – ahogyan Tamási Áron tömörítette – mindazt, „ami összeköt”, összeköthet. (Igaz, főként Magyarországon keresték, miután Csehszlovákiából – Balogh Edgár 1935-ben Romániába történt kiutasítása után mintegy 10 évvel – kevés kivétellel mindannyiuknak távozniuk kellett.) Az elutasítás feltűnő és egyben árulkodó jeleként a gombaszögi alapító táborozás 50. évfordulójára megjelent tanulmány- és dokumentumgyűjtemény² szlovákiai forgalmazását, árusítását a pozsonyi könyvkiadói hatóság nem engedélyezte, miután a könyv a két állam közös könyvkiadási egyezményének keretében a Madách Könyvkiadó által megrendelt példányszámban importként beérkezett Csehszlovákiába. A betiltás vélhetően a nyitrai tanárképző kar és a magyar tanítási nyelvű iskolarendszer tervezett és elindított leépítésében, a magyarországi utazások és hivatalos kapcsolatok korlátozásában megnyilvánuló, a kisebbségi magyar kulturális intézményeket is érintő és a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága (CSMKJB) létrehozását is kiváltó (lásd 80., 157.) magyarelles szigorítási hullám része volt, ami viszont a Charta '77 megalapítását és a szerveződő cseh ellenzék tevékenységének nemzetközi visszhangját követő állambiztonsági retorziók egyik szlovákiai vetületének tekinthető. A pártállam a nemzetiségi iskolák védelmének meghirdetésében és a félszázaddal korábbi kisebbségi kezdeményezés felidézésében egyaránt pontosan érzékelt a nemzeti kultúrából táplálkozó és önszerveződő, tehát a rendszerrel összeférhetetlen tartalmat és magatartást, és ennek jeleként félreérthetetlenül demonstrálta, hogy a nemzeti hagyomány még baloldali vonulatában is idegen a rendszertől.

² Sándor László (szerk.): *Ez volt a Sarló*. Budapest, 1978.

A mozgalmat képező, egyre öntudatosabb és a pártállami korlátok gyengülését érezve egyre bátrabban kezdeményező diák-, vidéken pedig jellemzően ifjúsági klubok „*egyrészt fórumot teremtettek a csehszlovákiai magyar fiatalok számára* (69.). [...] *Másrészt a »vándortábor« stratégiája elősegítette a klubmozgalom kiterjedését, amely legnagyobb méreteit a prágai tavasz idején érte el. A – szinte kizárólag – fiatal magyar értelmiségiek kapcsolatrendszere egy tömegmozgalommá alakult, amely 1968-ban teljes mellszélességgel támogatta a CSKP Akcióprogramjának megvalósítását*” (70.) – azaz az államszocialista, egypárti rendszer demokratizált, „emberi arcú”, pluralizált, a kisebbségi szabadságjogok érvényesülését is kilátásba helyező, az állampárt vezetősége által 1968 áprilisában meghirdetett és célul kitűzött átalakításának folyamatát és annak vezetőit. A tömegmozgalom minősítést indokolja, hogy a reformkommunista Akcióprogram szellemében ugyancsak áprilisban létrehozott (60.) – a Magyar Ifjúsági Szövetség (MISZ) 1968. decemberi kikiáltását előkészítő – MIKT (Magyar Ifjúság Központi Tanácsa) 219 magyar klubot tartott számon 1969 végén, mintegy fél évvel a MISZ működésének a szlovák belügyminisztérium általi betiltása után (67.)

A klubok Nyári Ifjúsági Találkozóinak (NYIT) elnevezett táborozásaival a magyarok régió nyugati, középső és keleti részére is eljutó „*kulturális kirándulások és előadások [...] a résztvevők nemzeti identitásának megerősítése végett kerültek a programba*” (70.), kivált a pártállami nyilvánosságban „*megtűrt*”, többnyire magyarországi és a Felvidékről származó előadók (mint Németh László, Czine Mihály, Szij Rezső, Szalatnai Rezső, Győry Dezső) meghívása, alkalmanként (Fábry Zoltán, Mécs László) meglátogatása révén. Figyelmet érdemel, hogy már az 1965-ös I. és a rá következő II. NYIT-en részt vettek és szót kaptak erdélyi és vajdasági diákok is, akik az ottani magyar kulturális életről beszéltek.

A Husák nevével azonosítható restaurációs rezsim két hosszú évtizedét bevezető ún. normalizáció, azaz a visszarendeződés és az ideológiai tisztogatások éveit – a Csemadok reformpárti vezetőségének 1971-ben befejezett eltávolítását, illetve az 1968 tavaszán szétesett országos, állampárti irányítású ifjúsági szövetség felújítását (1970) követően – ez a mozgalom sem élhette túl. A VIII., egyben utolsó, 1972-es jászói NYIT után az ifjúsági klubok „*kénytelenek voltak [...] »túlélő programot« kidolgozni*” (70.). A túlélés jegyében az 1971-es táborhoz az újrászervezett, monopolhelyzetű Szocialista (azaz kommunista) Ifjúsági Szövetség (SZISZ), a '72-eshez a Csehszlovák–Szovjet Baráti Szövetség kassai bizottsága „*nyújtotta a keretet*”. Az utolsó három magyar ifjúsági táborozást zempléni és abaúj-tornai településeken rendezték (Lelesz, Szádalmás, Jászó) – annak jeleként is, hogy azok kassaiaknak: a két helyi ifjúsági klub, valamint a Batsányi Kör és a Thália Színpad elkötelezett vezetőinek köszönhetően valósultak meg.

3

Az ideológiai – és persze pozíciófoglaló – indokú és célú tisztogatások és megfélemlítés okozta bénultság néhány évét követő újabb, *második magyar klubmozgalmi időszak* már nem nevezhető ifjúságinak, jóllehet kezdeményezésében és elindításában természetesen elől jártak a fiatalok, kivált a diákok, akik a szerveződések, történések aktív résztvevőinek zömét tették ki. A szerző által tárgyalt ötöd-fél évtizeden belül az 1975–77-től a 1989–90-es rendszerváltásig tartó mintegy másfél évtizedes időszak pontos megnevezése „csehszlovákiai magyar művelődési klubmozgalom” volna, hiszen mozgatói a művelődési (közművelődési) klubok, központi eseményei pedig a művelődési táborok voltak. A klubmozgalom „*legalizálását*” (79., 82., 179.) a Csemadok 1978-ban létrehozott Központi Művelődési Klubtanácsa által pontosabb volna újraindításnak, újraélesztésnek, netán (Csemadokon belüli) intézményesítésnek nevezni, hiszen az egy évtizeddel korábbi, kimondottan ifjúsági és diákklubok és táborozások is legalisan, különféle engedélyek birtokában működtek és szerveztettek, még ha kezdeteikről ez nem mindig volt is elmondható. És bizony a CSMKJB sem „*alvilági*” (80.), inkább földalatti konspiratív módon szerveződött...

A nemzeti identitásnak a kisebbségi magyarság helyzetéből adódó tudatosabbá válását kifejezve „*a szlovákiai fiatal magyar értelmiség számára a hatvanas években prioritást élvezett a nyelvi-etnikai spektrum*” (212.) a (generációs értelemben vett) szociális alapú csoportosulással szemben. Még inkább így volt ez a művelődési klubok és táborok 1975-től számítható időszakában.

A szintén két fejezetben és egy harmadiknak (a kassai klubokról szólóknak) a felében tárgyalt művelődési klubmozgalmi időszak (1975–1989) tartalma alapján – a leszűkítést elkerülendő – a kötet alcímében ’csehszlovákiai magyar ifjúsági és művelődési klubmozgalom’ (esetleg csak ’csehszlovákiai magyar klubmozgalom’) említése lett volna pontos. Ezt a második időszakot ugyanis, mintegy spontánul és tudatosan megvalósított túlélési programként, a művelődési (közművelődési) klubok és nyári táborok működése és terjedése határozta meg a hozzájuk kapcsolódó egyéb rendezvényekkel és szerveződésekkel együtt, a tovább működő öt magyar egyetemi-főiskolai diákklubot is beleértve.

A művelődési klubok értelemszerűen nem a diákságot összegyűjtő – egyébként csak szórvány magyar lakossággal bíró – nagyvárosokban jöttek létre. Mintájukat és példájukat – akár a diákklubok esetében a prágai és a pozsonyi klub – a kassai Batsányi Kör (1965) és még inkább a vágsellyei Vörösmarty Klub (1966) képezte és adta. Utóbbi alapítója és mozgatója, Tóth Lajos tanár (1939–2023), „*feladta a generációs megkülönböztetést*” (39.), és életkortól függetlenül látogatott „*szellemi műhelyt*” hozott létre Komáromig és Pozsonyig terjedő regionális kulturális vonzáskörzettel, magyar történelem- és irodalomközpontú programokkal és

előadásokkal. A Vörösmarty Klub a klubmozgalom „művelődési origópontjának” tekinthető (81., 123.).

Nem véletlen, hogy e klubból és alapítójától indult 1977-ben a rendszerváltás előtti nyári táborozások történetének második, a diák- és ifjúsági klubmozgalomnál szélesebb, a teljes magyar értelmiségi rétegre kiterjedő nagy fejezete, a művelődési (közművelődési) klubok és táborok elterjedése, amely fokozatosan a jelentős magyar lakosságú régiók, járások többségében megjelenő, szerteágazó és önszerveződő, a Csemadokon belül is egyre fajsúlyosabbá és erősebbé váló mozgalommá vált az 1980-as évek során. A gyors újraéledés és fellendülés jeleként 1981-ben 48 művelődési klubot tartott számon a Csemadok (87.)

Az ideológiai tisztogatások után életben maradó, alapvetően az egyetemi-főiskolai magyar diákságra épülő ifjúsági klubok (Prága, Pozsony, Brünn, Nyitra, Kassa) 1971 után ismételten próbálkoztak nyári táborozás rendezésével, majd ennek nehézségeit (pl. az országos ifjúsági szövetség, a SZISZ ellenzését) tapasztalván – és korábbi, időközben hivatalosan megbélyegzett magyar közéleti és klubmozgalmi vezetőkkel is tanácskozátn – jutottak el a táborhelyhez nem kötött kerékpáros, nomád jellegű vidékjárás és -megismerés gondolatáig. Ebből született 1975 augusztusában a Csallóközben a Garam-vidékig haladó első Honismereti Kerékpártúra (HKT). A honismereti kerékpártúrák 1978-tól kapcsolódtak össze (mintegy felvezetésként) az 1977-től Örsújfalun (Tóth Lajos kezdeményezése nyomán) megszervezett Nyári Művelődési Táborokkal (NYMT), amelyek a vágsellyei és a komáromi – a Csemadok helyi szervezetéhez kötődő – művelődési klub szervezésében indultak. Összesen 15 kerékpáros túra és 13 ún. központi (1978 után már a Csemadok Klubtanácsa által szervezett) NYMT került sorra 1989-vel bezárólag, a Rév-Komárom környéki Örsújfalun kívül még 3 helyszínen (Ipolság, Somodi, Zseliz). A nyári művelődési táborok száma azonban számottevően nagyobb volt, hiszen 1979-től, illetve 1983-tól a művelődési és diákklubok körzeti, azaz járási táborokat is szerveztek (90., 161–163.) egyre növekvő számban (ezek összegezése, számba vétele sajnos hiányzik a kötetből), alkalmanként az országos, azaz központi művelődési táborral egyesítve. A Nyitra környéki Gimesen például 10 ilyen táborra került sor 1979-től 1989-ig bezárólag, és ezek az 1969 utáni restaurációt „túlélő” diákklubok hagyományát folytatták, valamint sok tekintetben azok közös rendezvényeként, illetve a diák- és a művelődési klubok vezetőinek informális fórumaként is fontossá váltak (170–171.).

A klubmozgalom 1980-as évekből újabb – a rendszerváltásig tartó, annak előkészítéséhez tartozó – fellendülésének következményeként és kísérőjeként folytatódott belső differenciálódása is: a művelődési táborok keretében honismereti ifjúsági táborok rendezésére került sor 1980-tól. Ezek a kezdeményező négy egyetemi diákklubbal együtt mint egyfajta „mozgalom a mozgalomban” (179.) a CSMKJB és a magyarországi független és ellenzéki fórumok (egyetemi klubok,

szakkollégiumok, MDF, Szabad Kezdeményezések Hálózata) felé kiépülő személyes kapcsolatok fenntartásának helyszínei és alkalmi is lettek (181.).

A tisztogatásokat követő, gyanakvással és megfélemlítéssel telített 1970-es évek derekához érkezve a csehszlovákiai magyar diákság és fiatal értelmiség törekvései a fokozott felügyelet ellenére elérték a szervezett klubmozgalom és a táborozások újraindulását, 1982–83-ban pedig jelentős kibővülését a járási táborozások révén (97.). Az 1968 előtti időszakhoz képest viszonylag kedvezőbb volt a szervezők pozíciója, vélhetően az egyre tömegesebb részvételből, a szorosabbá váló magyarországi kapcsolatokból és a növekvő tudatosságból fakadó erősebb önbizalomnak is köszönhetően.

Ekkor a Sarló és Fábry Zoltán már nem volt középponti téma: a művelődési klubok és táborok szervezői és résztvevői a magyarországi népi-nemzeti értelmiség, illetve a demokratikus ellenzék irányában tájékozódtak, kapcsolataikból és részben a generációs különbségekből adódóan valójában leképezve a két rendszerkritikus magyarországi szellemi áramlatot (211.).

A csehszlovákiai magyar klubmozgalom – nemcsak sűrűsödő kapcsolatai, hanem saját önszerveződő, az engedélyezett kereteket kihasználó és azokat folyamatosan áthágó tevékenysége révén – párhuzamba állítható a magyarországi demokratikus ellenzék kezdeti szerveződésével, de a cseh, szlovák és lengyel rendszerellenes körök és szervezetek erősödő tevékenységével is (210–211.). Ezek az eltérő irányokban létrejövő és akkor még alapvető kérdésekben egyetértésen alapuló kapcsolatok, azok irányai és jellegzetességei (például a generációs különbségek) részletes kutatásra érdemesek. És nem kevésbé feltárandó a Csemadok „*kettős szerepe*” (97.): a több tízezres tömegszervezet pártállami nemzetiségi politikát képviselő, a tagság tevékenységét felügyelő és ellenőrző hivatalos funkciója, illetve a nemzeti szellemű és engedély nélküli művelődési tevékenységeket is legális keretbe fogadó, azokat fedező, hallgatólagos magyar érdekvédő jellege – ami nyilván a szervezet egyelőre megíratlan, a szerző által is hiányolt (46.) történetének kulcsfontosságú része lehet.

4

A kisebbségi magyar klubmozgalom *záró fejezete 1988-tól*, a Husák-féle restaurációs rezsim erőzójával, az értelmiségi ellenzék első nyilvános fellépéseivel párhuzamosan zajlott, és mintegy három évvel később, a szabad szervezetalapítás kezdeti forrongó hónapjait követő szervezeti konszolidációval ért véget, a csehszlovák államiság megszűnésének küszöbén.

A Csemadok és a klubok fölé rendelt Központi Klubtanácsának szerepe a klubmozgalom törvényes keretként voltaképpen már a rendszerváltás előtt véget ért. Ennek feltárása a kötet egyik jelentős érdeme. A művelődési klubokban és

táborokban a magyarországi kapcsolatok és az azokat új irányokban is kiépítő új generáció erősödése nyomán szellemi erjedés zajlott, a szabad gondolkodás, illetve a tudatosság, tudatosodás és tudatosítás jegyében.

A klubok, táborozások szervezői már nem tartottak igényt a SZISZ és egyéb állampárti szervezetek védnökségére, és a Csemadok szervezeti keretét is egyre inkább nélkülözhetőnek érezték. A Csemadok szerepe „*a nyolcvanas évek második felében formálissá*”, szervezete „*elsősorban adminisztratív kapuvá*” vált, „*mert a diákkörök és az ifjúsági klubok 1988 végén már másban gondolkodtak*” (171.). A nevében is tiltástagadó Felvidéki Diáktanács (Fedit) 1988. decemberi prágai létrehozásával megtörtént a négy jelentős diákklub „*kiválása a Csemadok által felügyelt klubmozgalomból*” (182., 198.). A prágai magyar diákklub tagjai részt vettek a Charta '77 Jan Palachról megemlékező 1989. januári tüntetéssorozatán. Ebből következett az akkor még illegális Fedit nyilatkozatának felolvasása a „bársonyos forradalom” második tömegtüntetésén a prágai Vencel téren 1989. november 22-én. Ez az eddig alig méltatott lépés, amely önmagában is jelképezi a magyar diákság és diákklubok súlyát és jelentőségét, megelőzte Grendel Lajosnak a négy nappal későbbi pozsonyi tömeggyűlésen elmondott beszédét, amellyel a Független Magyar Kezdeményezés (FMK) a csehszlovákiai magyarság egyenrangú szerepét kívánta demonstrálni a rendszerváltásban. A Magyar Diákszövetség az FMK közeli szövetségeseiként alakult meg november 22-én.

A politikai rendszerváltás hónapjait követően törvényszerűen megszűnt a klubok és a klubmozgalom addigi, nyilvánosságot helyettesítő és összetartozást kínáló, a közös beszorítottág összekacsintó közösségét és egyetértését nyújtó szerepe, ami a „*demokrácia szigetecskéivé*” (210.) avatta őket. A pártállam- és rendszertagadó ellenállás lelkesítő és egységesítő motivációjának, szellemiségének megszűntével azonban az egyetemi nagyvárosokban tanuló diákoknak és a nagyobb, vegyes lakosságú városok magyarjainak továbbra is eleven maradt az eredendő igénye az anyanyelvi közeg és művelődés lehetőségeire (211.), amelyek megmaradása és bővülése, amint az hamar kiviláglott, nem a demokratikus állam és önkormányzatok nagylelkűségén, hanem inkább a kisebbségi képviselő súlyán és erején múlik.

A rendszerváltó kisebbségi magyar politikai pártokhoz kapcsolódva ifjúsági szervezetek és diákklubok sora alakult, és a Magyar Diákszövetség a középiskolai tanulók bevonásával is bővítette, erősítette szervezetét. A felvidéki ifjúsági és diákszervezeteket, valamint klubokat 1991 áprilisában integráló Diákhálózat további működése a kisebbségi diák-, ifjúsági és művelődési mozgalmak és klubok történetének következő fejezetéhez tartozik. „*A legnagyobb múltra visszatekintő diákkörök és ifjúsági klubok tovább folytatták tevékenységüket a Diákhálózat berkein belül*” (213.); ez a történet viszont már nem Csehszlovákiában, hanem a független Szlovák Köztársaságban íródott, íródik.

A szerző kitűzött célja volt munkájával a „*a klubmozgalom mélyebb szintű vizsgálata számára egyfajta alapkövet lefektetni*” (12.) Ennél többet is teljesített, hiszen munkája gondolkodásra, ismereteinek átgondolására, következtetések megfogalmazására ösztönzi az olvasót. Alapkő voltát jelzi az is, hogy több, a szerző vállalt és elvégzett feladatához kapcsolódó, ám azon túlmutató adatgyűjtés és feldolgozás szükségességét, hiányát is felveti. Ilyen lehetne a munkában jelzett hiányok mellett például a klubok és a táborozások programjainak, meghívott vendégeinek mutatója és a mozgalom bibliográfiája.

A klubmozgalom története maga is egyik fejezete lehet egy teljesebb történetnek, amelynek nélkülözhetetlen része az amatőr művészeti mozgalomé is. A magyar dal- és táncegyüttesek, énekkarok, irodalmi színpadok, kisszínpadok működése, továbbá a művészeti fesztiválok, versmondó és más versenyek és seregszemlék (Jókai-, Kodály-, Fábry-, Tompa- és egyéb Napok, Duna Menti Tavasz, Tavaszi Szél, Gombaszögi Országos Kulturális Ünnepegy, Zselizi Népművészeti Fesztivál, Szlovákiai Magyar Diáknapiok stb.) sokakat megmozgató évadai életre szóló élményeket adtak a szervezőknek és szereplőknek, miközben szinte észrevétlenül és csak közvetve kimutathatóan, de annál mélyebben és hatékonyabban erősítették és fenntartották a kisebbségi magyar társadalmat.

A csehszlovákiai magyar ifjúsági és művelődési klubmozgalmak és táborozások az említett kapcsolatokról és párhuzamokról eredően külföldi, jellemzően magyarországi visszhangot is kiváltottak, kezdetben leginkább a magánszférában, amelynek példái a szerző által alaposan tanulmányozott iratokban, kivált a szervezők és a meghívott vendégek levelezésében lelhetők fel. A sajtóban az időszak utolsó, 1980-as évtizedében sűrűsödtek meg a híradások, párhuzamosan a magyarországi rendszerváltó mozgalmak kezdeményeinek és az ún. második, azaz ellenzéki nyilvánosságnak a megszületésével és erősödésével. Ez a fogadtatás vélhetően megérdemli a részletesebb feltárást és összefoglalást, mindenekelőtt a rendezvények magyarországi résztvevői, meghívottai írásainak, megnyilatkozásainak³ áttekintése alapján (az esetleg létező, a kötetben mindössze egy helyen (81.) említett szlovák és cseh kapcsolatokat és visszhangot beleértve). A szerző által említett (213–214.), nyilván összehasonlítási célú további vizsgálódási irány lehet az 1970–1980-as évtizedek magyar- és lengyelországi (benne a morva-sziléziai kisebbségi lengyelek) klubmozgalmainak története és tapasztalatai.

A klubmozgalom történetét olvasva több alkalommal indokoltan figyelhetünk fel az állami (szlovákiai) Népművelési Intézet (*Osvetový ústav*) magyar osztályának és magyar nyelvű folyóiratának (*Népművelés*) vélhetően mindeddig – a Csemadok

³ Pl.: *Magyar kultúrtábor Kelet-Szlovákiában*. In: Benedek István: *Hetvenhét*. Budapest, 1991. 78–82.

kiemelt és gyakran kizárólagosnak látott szerepe mellett – alulértékelt tevékenységére és jelentőségére is. Nem csupán a klubmozgalom kapcsán lenne érdemes megismerni és feldolgozni a többségi vagy számottevő magyar lakosságú régiók Járási Népművelési Központjainak, azok munkatársainak hasznos tevékenységét a magyar kulturális rendezvények javára és érdekében. Csak közvetve kapcsolódik a témához, ám ugyancsak feldolgozást érdemelne a föderalizált Csehszlovákiában 1969-től 1992 végéig működő autonóm szlovák kormány Nemzetiségi Titkárságának tevékenysége, amely a reflektorfénytől távol túlélte a reformidőszakot követő, fel-fellángoló szlovák nacionalizmussal megtámogatott szovjethű restaurációt.

A kisebbségi értelmiség megfigyelésével, zaklatásával foglalkozó belügyi, állambiztonsági hatóság szerveinek „aktivitása” is több figyelmet érdemelne az említéseknel (97., 164., 166.) a tárgyalt korszak egészére nézve, de különösen a Jogvédő Bizottság és a Duray-per éveit kapcsán, hiszen a csehszlovák belügyi levéltári anyag legalább részben kutatható, és vélhetően a kötetünkben tárgyalt történetek további lényeges részleteit rejti magában. A klubmozgalom magyarországi kapcsolataira vonatkozóan pedig a magyar állambiztonsági szervezetek levéltári anyaga is bizonyára tartalmaz figyelemre méltó értesítéseket. Az ifjúsági és művelődési klubmozgalom fentebb említett, természetes és vele született kettős lényegi tartalma: a nemzeti, azaz magyar identitáserősítő és kultúraápoló motiváció, valamint az állam- és rendszeridegen, önszerveződő, joggyakorló és jogvédő működés adja a kötet narratívájának értelmezési keretét. A kötet kezdeti fejezeteiben domináns nemzeti identitásképző szempontok mellett később, a mozgalom záró évtizedében vált azokkal legalábbis egyenlő súlyúvá az emberi jogi, ebből fakadóan kisebbségi jogi és jogvédő, ezáltal immanensen pártállam- és rendszerellenes narratíva, legfőképpen a helsinki folyamat, valamint a Carter-kormányzat és a lengyel pápa offenzív emberi jogi fókuszú politikája és az általuk inspirált vasfüggönyön inneni kezdeményezések és mozgalmak (Charta '77, CSMKJB, Beszélő, Szolidaritás) hatására.

A 20. század utolsó harmadában alakultak ki olyan további elméleti megközelítések és narratívák, amelyek értelmezési és értékelési keretként a kisebbségi, kisebbségtörténeti kérdés- és problémakör mélyrehatóbb megvilágításához, jelentőségének szélesebb körben történő elfogadtatásához is hozzájárulhatnak. Ezek egyike volt az emberi jogi (polgárjogi) és jogvédő néző- és álláspont. Gyakori és frusztráló tapasztalat volt (és az mindmáig), hogy a nemzeti alapú diszkrimináció és elnyomás bemutatásának fogalom- és érvkészlete, a magyar nemzeti kisebbségek érdekében történő alkalmazása, illetve jogorvoslat kezdeményezése idegenkedést, hamis, ám – a 2. világháborúra és előzményeire való visszautalások miatt is – hatásos gyanúsítgatást és vádaskodást váltott ki, és szinte reflexként kapta meg az irredentizmus, szeparatizmus, etnikai szegregálódás és konfliktusgenerálás – végeredményben a liberális demokrácia ideáljával ütközőként azonosított

– minősítését és bélyegét. (Nemcsak az érdekelt egykori és mai szomszédos államok részéről, hanem a nyugati elitiek és közvélemény hangadó többségétől is.)

Ezen a helyzeten javított az emberi jogi narratíva megjelenése és nemzetközi szintű beépülése a – nemzeti hovatartozás és identitás diszkriminációmentes megválasztásánál és védelménél kiterjesztöbben, egyéb társadalmi kisebbségekre vonatkozóan is értelmezett – kisebbségi jogi diskurzusba. A javulás abban áll, hogy nemzetközileg, azaz Nyugaton és az óceánon túl is alkalmazott, értett és elfogadott fogalmakkal és értelmezési keretben váltak tárgyalhatóvá, közvetíthetővé a magyar és más nemzeti kisebbségek igényei, állásfoglalásai, helyzetjelentései.

A másik újabb keletű elméleti keret és narratíva, amely a kisebbségi történelem és kultúra nemzetközi diskurzusba illeszkedő vizsgálatára és elemzésére alkalmas lehet: a kolonializmus, neokolonializmus, gyarmatosítás, illetve anticolonializmus, dekolonizáció, posztkolonializmus sarkalatos fogalmaival jelölhető értelmezés és leírás, amelyet eredetileg a „nem nyugati” fejlődő országok, a harmadik világ kutatására alkalmaztak, különös tekintettel az irodalomra. A posztkolonializmus az önrendelkezési igény és a függőség, más vetületben az autochton és az uralkodó (hatalmat birtokló, gyarmatosító, hódító, megszálló, anektáló...) népesség vagy államalakulat ellentétének vonatkozásában szemléli és vizsgálja az alávetett társadalmakat, azok történelmét és kultúráját. Egyik megalapozója, Edward Said irodalomtörténész és -kritikus volt, így nem meglepő, hogy a kisebbségi, illetve alávetettségi helyzetben levő közösségek, régiók, államok irodalmának kutatása a posztkolonializmus részeként is értelmezhető és értelmezendő lehet. A szovjet típusú kommunista rendszerek 1989–1991-es összeomlását követően a posztszovjet és a posztkommunista államok régiója (az ún. második világ) is társult a harmadik világhoz a posztkolonializmus tárgyaként, amint azt David Chioni Moore magyarul is közzétett tanulmányában⁴ kifejtette. Ez a logika implikálja az ázsiai típusú, egyelőre stabilizálódott kommunista rendszerek bevonását is a posztkolonialista elemzésekbe, különös tekintettel az uralmuk alatt élő számos nemzeti kisebbségre.

A posztkolonialista nézőpont továbbá a megértés újabb rétegeit és tanulságait feltáró termékeny értelmezések lehetőségét nyitja meg egyebek mellett az újkori Oszmán és Habsburg-birodalom vonatkozásában is. Nem alaptalan felvetés tehát, hogy alkalmazása termékenyítő lehet az 1944–1990 közötti (és akár a 16–19. századi) Magyarország, akárcsak (a recenzált kötet tárgyát érintően) az 1920 és 1947 után ismételten (Kárpátalja esetében többször) kisebbségi és alávetettségi helyzetbe került magyar nemzetrészek köz-, eszme- és társadalomtörténetére nézve is. Ahogyan Moore megjegyzi, a gyarmatosítás Európát, a Nyugatot (lásd Írországot), az ún. első világot is érintette. A Kárpát-medence 20. századi történetére gondolva hozzátehetjük: nemcsak a térséget leigázó hitleri és sztalini totalitarizmus révén,

⁴ Vajon a poszt- a posztkoloniálisban ugyanaz[-e], mint a posztszovjetben? Egy egész világra kiterjedő posztkoloniális kritika felé. *2000*, 2008/9. 3–22.).

hanem a gyarmattartó antant nagyhatalmak által támogatott és ösztönzött, azokat területhódító mohóságukban is utánzó kisantant „hatalmak” részéről úgyszintén. Nem véletlen, hogy a Máramarosi-havasokig nyújtózó masaryki (azaz trianoni) Csehszlovákiához csatolt Kárpátalja magyar, ruszin és zsidó lakosságának Európában példátlan nyomorát bemutató Fábry Zoltán-dokumentumriport, *Az éhség legendája* megjelenésére a prágai belügyminisztérium azonnali elkobzással reagált 1932-ben (108.) A posztkolonializmus elméletét félszázaddal megelőzve ebben írta le Fábry az ominózus definíciót: „*Kárpátalja: gyarmat.*” A tömegével betelepített, magyar tulajdonosoktól „földbirtokreform” címén kisajátított több ezer hold földdel jutalmazott cseh légionisták pedig: „*Kolonizátorok.*”⁵

„*Az aratnivaló sok, de a munkás kevés*” (Mt 9, 35) – az evangéliumi Jézus-mondás nem ösztönzés és nem toborzás, hanem inkább megvilágosító tudatosítás, amely minden kutatónak és olvasónak eszébe juthat a tárgyalt téma összefüggéseit, vizsgálható és vizsgálendő kapcsolódásait mérlegelve és felismerve. Öröndetes, hogy a fiatal történész szerző a magának kijelölt munka fontos, alapvető részének elvégzésével a további, bőséges betakarítani valóra is felfigyeltet és felszólít. Első monografikus munkája bőven igazolja és demonstrálja, hogy a csehszlovákiai magyarság története, népi és polgári kultúrája számtalan felfedezendő és a feledéstől megmentendő értéket és tanulságot foglal magában és képvisel. Ezen értékek és történetek kutatása, ismerete nélkül Trianon utáni magyar nemzeti történelmünk csonka és hiányos, végeredményben megírhatatlan maradna, másrészt nem volna megmagyarázható és megérthető a felvidéki magyarság életkedve és életereje, amelynek köszönhetően ez a tudatosan szegregált, diszkriminált és távlatilag eltűnésre szánt nemzet rész többször is újraéledt, és a legnehezebb körülmények között, gyanakvó és ellenséges környezetben is megszervezte saját, rendszerektől független nemzeti társadalmi és kulturális életét.

A kötet fejezeteiben tárgyaltakra félszázad távlatából visszatekintve megfogalmazható, hogy a csehszlovákiai magyar klubmozgalom, amely az elszigeteltségből, az első diákklubok félig-meddig titkos baráti, bizalmi köreiből nőtt ki, 1990-re eljutott a nemzetközi beágyazódásig, s így felkerült a független társadalmi mozgalmak kelet-közép-európai (ha úgy tetszik, második világbeli) és egyben európai térképére.

Elismerést érdemel, hogy a szerző – mivel a kötetében tárgyalt időszak a közel-múltig terjed – új keletű forrásanyagok (magánlevelezések, -iratok és -gyűjtemények) kutatását, valamint résztvevők elbeszélését, visszaemlékezéseit is bevonta

⁵ Fábry Zoltán: *Az éhség legendája*. In: Turczel Lajos (szerk.): *Az éhség legendája. Csehszlovákiai magyar valóságirodalom a két világháború között*. Pozsony, 1975. 206. 200. Az 1930-as népszámlálás Kárpátalján tapasztalt durván magyarellenes, gyarmati stílusú manipulációja (az ő szavával a „nyílt terror”) ellen is tiltakozik Fábry: „*Aki görög katolikus vagy keleti, aki zsidó, az [...] nem lehet magyar. Aki pedig [...] ennek ellenére magyarnak vallja magát, akkor jön a büntetés: 300, 500 és 1000 korona, vagy harmincnap elzárás.*” (uo. 199.)

a történetek minél teljesebb feltárásába, dokumentálásába. Az elbeszélrtörténelem (*oral history*) valóban nélkülözhetetlen és felbecsülhetetlen értékű a rendszerváltást megelőző, a nyilvánosságot az állampártira korlátozó félszázad tekintetében. Az írott dokumentumokat kiegészítő, sok esetben elveszett vagy eltüntetett forrásokat helyettesítő, ám rohamosan fogyatkozó emlékezések intenzív gyűjtése és felhasználása terén példamutató lehet a délvidéki (volt jugoszláviai) önkéntes és hivatásos magyar kutatók (Matuska Márton úttörő munkái nyomán Csorba Béla, Forró Lajos, Papp Árpád és mások) tevékenysége.

Ez a munka bizvást hozzájárulhat ahhoz, hogy a szerző előszavában a (masaryki) csehszlovák állam hivatalos jelszavaként („mottójaként”) hivatkozott – valójában az államelnöki zászlón alkalmazott, s az államalapító által eredetileg Husz Jánostól kölcsönzött – *Pravda vítězí* („Az igazság győz”) hittétel a magyar kisebbség vonatkozásában is érvényre juthasson.